

Szemethy Tamás: Katonabárok és hivatalnok grófok. Új arisztokraták a 18. századi Magyarországon.

Magyar Nemzeti Levéltár – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 479 oldal.

Szemethy Tamás 2020-ban megjelent monográfiájában¹ a magyar arisztokrácia 18. századi felhígulásának a történeti emlékezetben meggyökeresedett tézisének igyekszik árnyalni, amit a magyar főnemességbe újonnan bekerült személyek életének és társadalmi hátterének az elemzésével kísérel meg. A szerző abból a téziséből indul ki, amely szerint a magyar főnemesi elit a 18. században alacsonyabb sorból származó személyekkel hígult fel, akik bárói vagy grófi címüket az udvarért tett szolgálataiknak köszönheték. Ennek az elképzelésnek a széles körű szakirodalmi lefedettségét többek között olyan szaktekintélyekkel támasztja alá, mint Acsády Ignác, H. Balázs Éva, Poór János, R. Várkonyi Ágnes és Wellmann Imre. A neves történészek nézeteit alapos tudományos elemzés még nem igazolta, így a szerző – a hagyományos elképzeléssel szemben némi szkepszissel élve – ezt a kérdést kívánta tisztázni egy prozopográfiai vizsgálattal.

Szemethy elsősorban azokra a kérdésekre keresett válaszokat, hogy mi alapján dönthetett az uralkodó a főnemesi címek adományozásáról, illetve melyek tekinthetőek a csoporton belül tipikus életpályáknak. A könyv

legfontosabb célját pedig így összegezte: „A vizsgálat utolsó mozzanatáént lehetőségünk nyílik arra, hogy megállapítsuk a társadalmi elit változásának jellegét, így igazolva vagy cáfolva a korábban már említett, bevettnek mondható elképzelést” (11), vagyis a magyar nemesség 18. századi felhígulását.

A könyv az 1711 és 1799 közötti magyar bárói és grófi címet nyert új arisztokratákat vizsgálja. Új arisztokratáknak azokat tekinti, akik köznemesi jogállásból kerültek be a főnemességbe.² Mivel a szerző az arisztokrácián kívülről jövők mobilitására volt kíváncsi, így nem érinti az arisztokrácián belüli mobilitást, vagyis a már bárónak született személyek gróffá emelése nem kerül tárgyalásra. Szemethy alapvetően a magyar társadalmon belüli mozgás érdekelte, ennél fogva az indigenátus révén magyar főnemesi címet szerettek sem kerültek a látóterébe, ahogyan azok a magyar alattvalók sem, akik más – például erdélyi, birodalmi és/vagy örökös tartományi – főnemesi rangemelésben részesültek, de magyarban nem.

A választott prozopográfiai módszer révén a szerző a fenti fogalomnak megfelelően körülhatárolt csoportba

¹ A könyv a szerző doktori disszertációjának kiadott változata. A kötet elérhető innen: https://www.academia.edu/46691531/Katonabárok_és_hivatalnok_grófok_Új_arisztokraták_a_18_századi_Magyarországon – utolsó letöltés: 2021. november 22.

² Szemethy Tamás megemlíti, hogy már Vörös Károly, H. Balázs Éva, Barta János és Poór János is alkalmazta ezt a fogalmat, azonban az új arisztokraták általa használt definícióját a szerző maga határozta meg (13–16).

sorolt személyek bizonyos adataiból hozott létre adattárat, amelynek segítségével lehetségessé vált a csoport egészének jellemzése. Ebben Lawrence Stone – a prozopográfia egyik legnagyobb teoretikusa – módszertanára támaszkodott. A vizsgálathoz elsőként tehát azt kellett megállapítania, hogy kik voltak új arisztokraták 1711 és 1799 között. Ehhez a szerző rendelkezésére állt a Pálmány Béla és kutatócsoportja által összeállított lista a magyar főnemesi címet nyert személyekről az 1686–1815 közötti időszakra vonatkozóan, amelyhez kalendáriumi sematizmusokat és a Királyi Könyveket használták forrásul.³ De Szemethy nemcsak ezt az adatközlést használta, hanem magukat a Királyi Könyveket is, amelyekbe elvileg be kellett jegyezni minden főnemesi címnyerést. Ezekben kutatva olyan személyekre is felfigyelt, akik Pálmányék gyűjtéséből kimaradtak. Így egyfelől több főnemesi címet nyert személy került fókuszába, másfelől többen ki is estek a Pálmány-féle névsorból – mivel vagy nem feleltek meg az új arisztokraták szerző által felállított definíciójának, vagy nem a vizsgált időszakban lettek főnemesek. Így végül 91 személy került be a kutatásba.

Ezt a 91 főt a szerző további csoportokba és alcsoportokba sorolva vizsgálta. Az első elkülönítési szempont az új arisztokraták rangja: vagyis

báró vagy gróf volt-e az illető. (Azok, akik előbb bárói, majd grófi címet is szereztek, csak a grófok csoportjában kerültek be az elemzésbe.) Szemethy a bárókon belül két csoportot különített el az alapján, hogy döntően katonai vagy hivatalnoki pályát futottak-e be, ezeket aztán külön fejezetekben vizsgálta. A két csoportot pedig további két-két alcsoportra osztotta, amelyek között a válaszvonal a hivatalnokoknál az 1770-es, a katonáknál pedig az 1758-as év volt. Ezekbe az alcsoportokba az alapján sorolta be a szerző az új arisztokratákat, hogy a korszakhatárok előtt vagy után nyertek-e főnemesi címet.⁴ Szemethy a bárók mellett külön fejezetet szentel az új arisztokrata grófoknak, akiket az alapján csoportosított, hogy egy vagy két lépcsőben történt-e címszerzésük – vagyis esetükben az volt meghatározó, hogy az adott személy egyből kapott-e grófi címet (a bárói cím megszerzése nélkül), vagy előbb a bárói címet szerezte meg és utána lett csak gróf.

A szerző leginkább – a prozopográfia módszertanának megfelelően – az általános tendenciákra kíváncsi a vizsgálata során, de már a bevezető részben Draveczky Gábor katonai pályájának feltárásán keresztül arra is felhívja a figyelmet, hogy komoly buktatói lehetnek annak, ha következtetéseinket

³ Pálmány Béla 1997: A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Imre (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címereslevelek*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen, 37–96., (Az adatközlés vonatkozó része a 90–91. oldalon található.)

⁴ A szerző a felosztásra nézve a következő indokot adja: „A hivatalnokok esetében a Cserpes Tünde és Szijártó István által a főmértóságok főnemesi címének korát vizsgáló tanulmányukban javasolt 1770-es évet tekintetnem alkalmazható határnak [...] míg a katonáknál a hadsereg 18. századi megreformálását célzó intézkedések közül a Mária Terézia Rend alapításához köthető dátumot, azaz 1758-at jelöltem ki.” (25–26.)

kizárólag a tipikus esetekre és a kvantitatív eredményekre alapozzuk.

Az ezt követő közel 150 oldalas rész már maga a prozopográfiai vizsgálat. Ebben Szemethy először az új arisztokrata hivatalnokok csoportját vizsgálja, és döntő többségükről azt állapítja meg, hogy a jómódú vármegyei köznemességéből származtak, pályájukat a megyei szinten kezdték, ami után regionális, de jellemzően inkább országos tisztségeket láttak el. Esetükben ez a kép a második (1770 utáni) időszakban összetettebb, mivel ekkor az országos hivatalok tisztségviselőinek aránya csökkent ebben a csoportban.

A katonabárókról megtudjuk, hogy többségük élete végére elnyerte a tábornoki rangot. Ha ez nem sikerült, akkor ennek oka az lehetett, hogy akiknek elegendő pénz állt a rendelkezésükre, azok hamarabb visszavonulhattak a szolgálattól, mint hogy tábornokok legyenek. A szerző arra is felhívta a figyelmet, hogy a Mária Terézia rend elősegíthette a katonák bárói címének elnyerését: az 1758 utáni csoportba sorolt katonákból lett bárók több mint fele kapta meg ezt a kitüntetést.

A grófok vizsgálata alapján megállapítható, hogy e csoport majdnem minden tagja megfelelő származással, kiemelkedő hivatalnoki pályafutással és jelentős gazdasági háttérrel rendelkezett. A katonák közül viszonylag kevesen kerültek ebbe a csoportba. Szemethy úgy summázza a grófok helyzetét, hogy ők kerültek a legprivilegizáltabb helyzetbe az új arisztokraták közül – a régi főnemesi elittel ők és leszármazottjaik tudtak a legjobban házasodni és családi kapcsolatokat létesíteni.

Azonban – ahogy már korábban is említettem – Szemethy Tamás felhívta a figyelmet arra is, hogy milyen buktatókkal járhat, ha következtetéseinket csak a kvantitatív eredményekre és a tipikus karrierekre építjük. A szerző ezért három teljesen atipikus karriert befutó új arisztokrata esettanulmányával árnyalja az előbb vázolt sémát. Az első ilyen személy Luzsénszky István László, aki váradi püspökként lett báró. Az ő esete arra világít rá, hogy a rangemelésekben jelentős szerepet játszhatott a kliens–patrónus kapcsolat is, melyet a Luzsénszky és Csáky Imre kalocsai érsek közötti levelezés vizsgálata igazol. A második esettanulmányban Chiolich György Farkas püspökről azt derül ki egy liliomtiprási ügy kapcsán, hogy nemcsak a katolikus klérus vezető pozícióját töltötte be Zenggben, hanem a város életét jelentős mértékben érintő gazdasági és magánügyekbe is beavatkozott, és ezt nem pusztán úgy tette, mint egyházi méltóság, hanem mint egy tehető polgárcsalád tagja. Utolsóként pedig talán a könyv legérdekesebb háttérű bárója, Horváth Mihály kerül górcső alá, aki az egyetlen görög kereskedőből lett 18. századi magyar új arisztokrata.

Szemethy a kutatása elején azt feltételezte, hogy a 18. században jelentős karrier nélkül nem lehetett főnemesi rangemelésben részesülni. Ennek ellenére a karrierutak részletes elemzéséből végül azt állapítja meg, hogy a vizsgált 91 új arisztokrata közül 19 esetében nem lehet bizonyítani, hogy karrierjük döntő szempont lett volna a főnemesi cím odaítélésekor. (Ez több mint a teljes csoport 20%-a!) A szerző ebből azt a következtetést vonja le, hogy a bárói

és grófi címeket komplex szempontrendszer alapján adományozhatták, amiben nem volt feltétlenül elvárás az udvari szolgálat. Kimutatja, hogy a címadományozásban többek között jelentős szerepe lehetett az adott személy gazdasági háttérének (elsősorban a birtokvagyonának), illetve családi kapcsolatainak (ezen belül leginkább az új arisztokraták feleségei és anyái főnemesi származásának).

Szemethy Tamás a felhígulás tétele kapcsán azt állapítja meg, hogy a század második felében valóban nyitottabbá vált a bárók mindkét csoportja: kevésbé jó anyagi körülmények és a köznemesekhez közelebb álló családi kapcsolatrendszer vált jellemzővé az ekkor felemeltek között. De a szerző rámutat arra is, hogy ennek mi állhatott a háttérben: a katonák esetében a meritokratikus elv érvényesülése, vagyis a hadsereg modernizációja, professzionalizációja, amely szükségessé tette, hogy a vezető tiszti elit ne (csak) a születési kiváltságok alapján legyen kiemelve és elismerve, hanem tehetsége és teljesítménye alapján (is). A hivatalnok bárók esetében pedig az árnyalja a képet, hogy a protestánsok főnemesi címszerzésére csak II. József uralkodásától kezdve nyílt lehetőség, ez pedig azt is magával hozta, hogy a negatív diszkriminációt pozitív váltotta fel: a régi, előkelő – ráadásul sokszor elég tehetős – protestáns köznemesi családok sarjai közül ekkor többen kaptak érdem – jelentős karrier, kimagasló szolgálat – nélkül főnemesi rangot. A grófok esetében viszont állandónak találja a csoport zárt jellegét: gróf csak igen tehetős, kiemelkedő karriert befutó személy lehetett,

többségük pedig alapvetően a jómódú köznemesség soraiból származott. A grófok közé viszonylag kevés új arisztokrata került be.

A szerző hangsúlyozza, hogy a nézet, miszerint a 18. századi új arisztokratákra egyöntetűen az lett volna a jellemző, hogy alacsony származásból és szegény körülmények közül jutottak az ország leggazdagabb és legbefolyásosabb elitjébe, olyan kimagasló pályát befutó és nagy ismeret-ségre szert tevő személyek példájából származott, mint Grassalkovich Antalé és Hadik Andrásé. Ez a kép azonban a szerző kutatásai alapján jóval árnyaltabb és sokszínűbb lett. Szemethy Tamás könyvének egyik legfontosabb tézise az, hogy „pontosabb lenne a 18. század második felének társadalmi változásait nem egyszerűen az elit felhígulásának, hanem sokkal inkább átalakulásának, új elemekkel való egészülésének tekinteni” (252).

A könyv prozopográfiai eredményeit jelentősen érzékelhetőbbé és értékelhetőbbé teszik a kötet végén közölt adattárak és táblázatok. Az új arisztokraták adattárában a rangemelések ideje szerint követik egymást a főnemesek. Ezekben a táblázatokban az új arisztokraták elemzésében is fontos alapvető adatok (név, születés és halál ideje, főnemesi cím[ek] megszerzésének ideje, szülők, feleség[ek] és gyermek[ek], fontosabb rokonok, birtokok, tisztségek és címek) mellett egyéb hasznos információkat is feltüntetett a szerző. Az adatok hivatkozásain túl például az is szerepel, hogy készült-e az adott személyről részletes életrajz, esetleg tanulmány vagy monográfia. Az új arisztokraták adattára után még egy

melléklet található, amelybe a Mária Terézia renddel kitüntetett magyar vonatkozású személyek kerültek be. A könyv elemző részében is több mint húsz táblázat található, amelyek nagyban segítik a szöveg prozopográfiai következtetési mögött álló gondolatmenet megértését.

Noha Szemethy Tamás munkája a magyar történettudomány diskurzusában egy már régóta meglévő tételt támaszt alá, egyúttal több szempontból markánsan árnyalja azt, felhívva a figyelmet arra, hogy a kvantitatív,

számszerűsített adatok és a belőlük megállapított eredmények nem nyújtanak abszolút eredményt. A szerző munkájának jelentős érdeme, hogy hatalmas forrásbázist vizsgált és rendszerezett, amit végül adattárban öszszegzett. Ez pedig nemcsak azok számára nyújt segítséget, akik a szerző kutatási eredményeit kívánják használni, hanem bárkinek, aki a könyvben szereplő 91 új arisztokrata sorsára kíváncsi.

Hegedüs Krisztián